

БІБЛІОТЕКА
НАРОДНОГО
РУХУ
УКРАЇНИ

Великі дерева в тіні не рос туть

спогади і роздуми
про Вячеслава
ЧОРНОВОЛА

до 80-річчя
з дня народження

НАРОДНИЙ
РУХ
УКРАЇНИ



спогади і роздуми про
Вячеслава Чорновола

Великі дерева в тіні не ростуть



До 80-річчя **Вячеслава Чорновола**

*Присвячується борцям
за Незалежність України
у ХХ столітті*



АНДРІЙ
видавничий дім

Великі дерева в тіні

спогади і роздуми
про **Вячеслава
Чорновола**

не рос туть



УДК 329.733(477(092) Чорновіл
В27

СЕРІЯ «БІБЛІОТЕКА НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ»

Заснована у 2018 р.

Упорядкування Дмитра Понамарчука
Переднє слово Віктора Кривенка

Автори:

Олексій Бежевець, Олена Бондаренко, Едуард Гурвіц, Марта Коломиєць-Яневська, Ілля Костін, Володимир Кулеба, Адам Міхнік, Богдан Нагайло, Ельхан Нурієв, Зянон Пазьняк, Леонід Пілунський, Дмитро Понамарчук, Роман Титикало, Михайло Хейфец, Олесь Шевченко

Великі дерева в тіні не ростуть. Спогади і роздуми про Вячеслава Чорновола / В27 О.О. Бежевець, О.Ф. Бондаренко, Е.Й. Гурвіц та ін. / упоряд. Д.М. Понамарчука; передмова В.М. Кривенка; післямова В.М. Кривенка, А.А. Ніцоя, Д.М. Понамарчука, А.І. Ялового. — Кам'янське: Видавничий дім «Андрій», 2018. — 192 с.: іл.

ISBN 978-966-2947-28-1

Видання увібрало найновіші спомини соратників легендарного борця за Україну, а також розвідку правників та прижиттєвий нарис співтабірника про часи ув'язнення.

У своїх спогадах громадські і політичні діячі з Білорусі, Азербайджану, Польщі, Ізраїлю та, звісно, України вперше розповідають про виняткові риси характеру й досі невідомі факти з життя національного героя і Великої Людини.

Книга буде корисною журналістам, науковцям та всім, хто цікавиться історією дисидентського руху, здобуття Україною Незалежності, побудови української держави.

УДК 329.733(477(092) Чорновіл

У книзі використані фото з архівів проф. Василя Деревінського, а також Марти Коломиєць-Яневської; Богдана Нагайла, Дмитра Понамарчука

На обкладинці світлина В. Мілосердова, 1993 р., В. Білецького та М. Яковенка, 1990-і рр.

ISBN 978-966-2947-28-1

© Понамарчук Д.М., упорядкування, 2018

© Кривенко В.М., передмова, 2018

© Кривенко В.М., Ніцой А.А., Понамарчук Д.М., Яловий А.І., післямова, 2018

© Бежевець О.О., Бондаренко О.Ф., Гурвіц Е.Й., Коломиєць-Яневська М., Костін І.П., Кулеба В.Ю., Міхнік А., Нагайло Б., Нурієв Е., Пазьняк З.С., Пілунський Л.П., Понамарчук Д.М., Титикало Р.С., Хейфец М.Р., Шевченко О.Є., тексти, 2018

© Білецький В.С., Клименко О.П., Мілосердов В., Пашченко П., Харчук Н.Ф., Шевченко О.Є., Шкрабов Л., Яковенко М., фото, 2018

© Ткаченко К.Д., макет, художнє оформлення, 2018

Я політик всієї України

« Я політик всієї України. Може, це трохи
голосно, і про себе так не говорять...
Але в мене східний менталітет і при
цьому я в чомусь галичанин... »

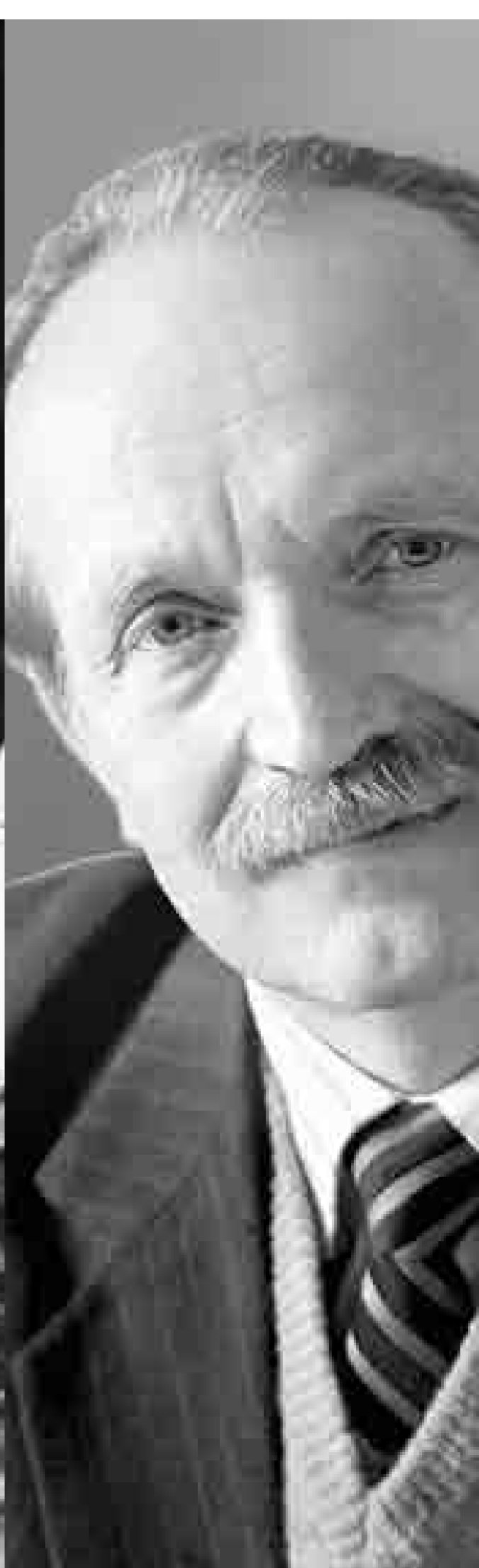
Володимир

ВІСЬМА УКРАЇНА

ВІСЬМА: «ЧУЮ СЕБЕ ТОТОВИ
ІВРАЦІ, ДО КОМПРОМІСІВ»







Віктор КРИВЕНКО



*Народився 9 січня 1982 року в місті
Кам'янському (Дніпродзержинську).*

*Член піклувальної ради
«Пласту» — національної
скаутської організації.*

*Народний депутат України.
Голова Народного Руху України.*

ВИЙТИ НА ІСТИННИЙ ШЛЯХ

переднє слово

Пам'ятаю, як мій батько, Микола Кривенко, прийшов із зустрічі з Чорноволом засмучений. Він картав себе, що засоромився і не став у чергу до Вячеслава Максимовича для якогось запитання. «Я хотів підійти, але багато людей вишикувалось у чергу, а він мав такий змучений вигляд, що я вирішив: ще буде нагода. І просто стояв та дивився, як він спілкувався з людьми і намагався відповідати на купу запитань рухівців».

Але нагоди більше не було. Бо влада вбила нашого лідера. А батько й досі картає себе за нерішучість.

Що ще може визначати історичну постать, як не народна пам'ять, слід в історії та власні праці? Та є щось важливе, таке, що висвітлює виняткові риси характеру. Це «щось» здатне істотно доповнити портрет особистості. Так і з Вячеславом Максимовичем Чорноволом: видано десятитомник його праць, а от суб'єктивних вражень соратників для повноти картини не вистачає.

Ми, рухівці, вирішили надолужити прогалину й започатковуємо серію книжок зі спогадами соратників і сучасників про Героя України,

дисидента-шістдесятника, лідера Народного Руху України Вячеслава Чорновола.

До Вячеслава Чорновола, як і до Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, у кожного свій шлях, і кожен має пройти його самотужки. Вважаю, що свій шлях до Вячеслава Чорновола я розпочав. Зрозуміло — не тепер, раніше, ще у 90-ті роки, коли був юнаком — членом Молодого Руху й разом із батьком розклеював агітаційні листівки вулицями рідного Кам'янського, а тоді — Дніпродзержинська. Батько балотувався до міської ради, а я «умудрявся» лазити по газових трубах та наклеювати листівки на рівні другого поверху. Та все одно я — на самому початку шляху усвідомлення величі особистості Вячеслава Максимовича. Читаючи його праці, переглядаючи кадри кінохроніки, спілкуючись із очевидцями подій, не перестаю дивуватися тому, як одна людина могла зробити стільки й такого, що згодом перевернуло не лише Україну, а й півсвіту.

Перша книжка складається зі спогадів людей, котрі були свідками, а деколи й безпосередніми учасниками історичних подій разом із Чорноволом. Кожного з них ми попросили відповісти на п'ять запитань: про роль Вячеслава Чорновола в їхньому житті та житті України; за що він боровся; які цінності сповідував у політиці та в особистому житті; про яке майбутнє України мріяв; якою бачив її та прагнув збудувати. Ми не обмежували авторів у їхніх спогадах і рефлексіях на тему Вячеслава Чорновола й України. Що з цього вийшло, ви зможете судити, прочитавши книгу.

Для нашого українського майбутнього, для багатотисячної рухівської громади, для мене важливо, щоби пам'ять про легендарного лідера Руху не перетворювалася на музейну експозицію. Впевнений, що його дії та ідеї залишатимуться актуальними, адже будівництво суверенної Української держави й модерної успішної національної спільноти — це обов'язок усіх українців. Тож ця і наступні книги про Вячеслава Чорновола — не стільки історичні екскурси, скільки пошук найкоротшого шляху до української України, до людиноцентричної влади й гармонійного соціально-економічного життя, до сильної армії і ВПК, правовладдя, збереження й розвитку українського світу. У мемуарній ретроспективі ми висвітлюємо героїчні вчинки, які коштували життя Вячеславові Чорноволу, сотням рухівців та десяткам тисяч патріотів.



Світлина 1995 року Валерія Мілосердова. Друкується вперше

Вячеслав Чорновіл вірив у майбутнє України й українців. Він, як і Шевченко, зумів пронести віру крізь тюрми й табори. Він, як і великий Кобзар, зберігав віру в Україну й українців, долаючи біль бездержавності, гіркоту втрати шансу на стартовий ривок. Тоді, першого грудня 1991 року, українці, з одного боку, проголосували за Незалежність України, а з іншого — обрали президентом не її натхненника...

За помилку змушені розплачуватись онуки покоління 90-х. Ціну помилки Україна сплачує тисячами жертв війни з російським агресором, мільйонами новітніх трудових мігрантів, злиднями громадян і жахливою корупцією, що червом точить державу. Я бачив, як сотні літніх людей у 1998-му стояли у черзі на дільниці в Дніпродзержинську, щоби проголосувати за «Громаду» Лазаренка. З відчаю запитавши у них: «Кому ви продаєте моє майбутнє?», почув у відповідь: «Что ти понимаєш? Іді отсюда». А проголосували вони, бо Лазаренко та «Громада» доплачували 20 гривень до пенсії. Протягом двох місяців. Як можуть мати претензії до рівня життя ті, хто продав свій голос?



Нині ця проблема лишилася. Не більше половини ходить на вибори. З тих, хто прийшов — велика частка продали свої голоси...

Нове покоління рухівців прагне перезапустити Рух, за який боровся Вячеслав Чорновіл, і зробити його бійцем за втілення української мрії Чорновола й усіх українців. Без переосмислення нещодавньої історії всіма громадянами, а не тільки панівним класом, неможливо вийти на істинний шлях. Книжка спогадів про Вячеслава Чорновола у цьому допоможе.

Слава Україні!

Вячеславу Чорноволу слава!

*1 грудня 2017 року,
Потяг «Запоріжжя – Київ»*

Чи шкодую я: ...анітрохи

«Якби мене запитали, чи шкодую я про те, як би склалося моє життя, про п'ятнадцять років, які відсидів, я б відповів: анітрохи. І якби довелося починати все спочатку та обирати, я би обрав життя, яке прожив...»

Воронів



ЧОРНОВОЛ ВЯЧЕСЛАВ
МАКСИМОВИЧ. 1938 года

Михайло ХЕЙФЕЦ

Michael Heifetz



*Журналіст, письменник, історик,
автор самвидаву, політв'язень.*

*Народився 18 січня 1934 року в Ленінграді.
1955 року закінчив Ленінградський педагогічний
інститут імені Герцена. 13 вересня 1974 року
засуджений за антирадянську агітацію
і пропаганду на чотири роки позбавлення волі
в колонії суворого режиму і два роки заслання.*

*Із Вячеславом Чорноволом голодував
у мордовських таборах за статус політв'язня.*

*У березні 1980 року емігрував до Ізраїлю.
У збірнику нарисів «Українські силуети» (1983)
дав галерею портретів співтабірників.*

ЧОМУ ГЕНЕРАЛ?

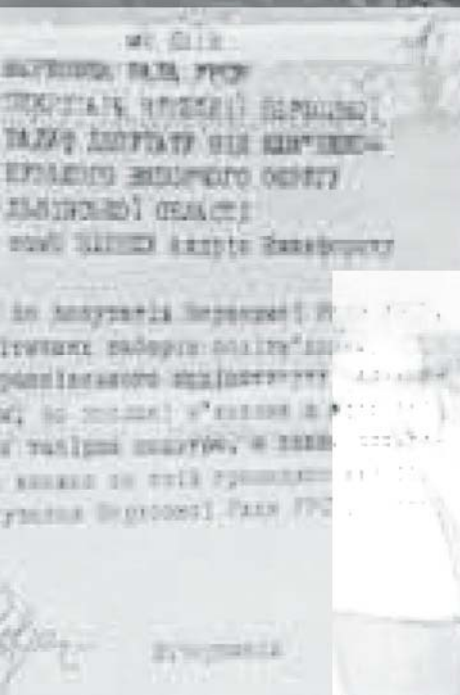
Я бачив, як ставляться до Чорновола всі навколишні українці. Це було шанування, а з іншого боку — це була проста у спілкуванні людина, зовсім не відчувалося ніякого панства, ніякого бажання себе піднести. Це абсолютно щира людина, всі йому поклонялись. У таборі половина зеків були українці. Половина — не менше. Українські націоналісти, бандерівці — люди похилого віку, демократи. Тобто було дуже багато людей з українського народу, які Чорновола любили.

Причому він був надзвичайно популярний і авторитетний серед усіх, а не лише серед українців. Адже він завжди був найрішучішим. Його весь час щось штовхало, він не міг сидіти спокійно на зоні — так би мовити, відбувати термін. Увесь час хотів боротися. Я би навіть сказав, що в моїх очах це було таким собі недоліком: боротися взагалі, будь-якої хвилини. Він, скажімо, придумав і почав так звану «статусну акцію». Розробив статус політичного в'язня, домовився із зеками з різних зон. Усіх закликав повстати в боротьбі за статус політв'язня. Коли ми повстали, він боровся щохвилини. Сто днів ми протестуємо. Але йому мало. Ну, посадили нас у карцер. Що ще можна зробити? Голодування з приводу кожного пункту цього статусу.

Небагато було таких лідерів

« Слабкість нашої демократії в тому, що ми не були готові, небагато було таких лідерів, які дивилися далеко вперед... »

Валентин



Дмитро ПОНАМАРЧУК



*Народився 13 липня 1962 року в Донецьку.
1988 року закінчив факультет журналістики
Київського університету ім. Тараса Шевченка.
Беззмінний прес-секретар голови Народного
Руху України Вячеслава Чорновола,
з вересня 1999 року президент Фонду вільних
журналістів ім. Вячеслава Чорновола.*

ЗА СВОЇ 60 ПРОЖИВ 300 РОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Вячеслав Максимович вирізнявся дивовижною пам'яттю, знав усі дати, хто, коли народився й коли загинув. Це стосується насамперед соратників-борців, поетів і подій. На своє 60-ліття блискуче декламував Володимира Сосюру — вступ до поеми «Мазепа»:

*...У тебе так: два-три герої,
А решта — велетні дурні.
У тебе так: все безголов'я,
Що на багно кричить: «Блакить!»*

Але поет каже насамкінець:

*Я ж син твій, син, що йшов за тебе
На смерть і реготи не раз,
Той, що прокляв і Бога й небо,
Аби тобі був слушний час.*

Я дивувався, як можна зберегти таку пам'ять, відбувши 15 років у таборах радянського ГУЛАГу! Вячеслав Максимович сприймав українську



*Із баронесою Маргарет Тетчер під час візиту до Великої Британії 9 жовтня 1997 року.
Світлина з власного архіву Дмитра Пономарчука*

історію як власне життя — складалося враження, що за 60 своїх він прожив 300 років української історії. Додам до рідкісної здатності дошукуватися всього самотужки ще й здібності журналіста — власне, все це й породило діяча-дисидента, організатора самвидавівського «Українського вісника» та автора не менш знаменитого «Лиха з розуму», за що отримав низку премій на Заході та Шевченківську премію 1996 року. На Заході «Лихо» виходило під назвою «The Chornovil Papers» («Записи Чорновола»).

У 90-ті роки я чув, як Вячеслав Максимович докладно розповідав прем'єрці Польщі Ганні Сухоцькій, де саме в Тарнуві (якраз ми йшли цим містом) працював уряд УНР Петлюри в екзилі і чому варто відкрити там меморіальну дошку. То був час взаємної довіри.

Вячеслав Чорновіл був апологетом примирення. Формулу «Пробачаємо і просимо вибачення!» перебрали собі поляки, але підвалини взаємного порозуміння закладалися саме Вячеславом Чорноволом, іще коли він став головою Львівської облради у 1990 році. Клаус Кінкель, коли був міністром закордонних справ Німеччини й цікавився Україною, то казав: «Мене передусім цікавить, що каже пан Чорновіл, а потім — те, що пишуть про Україну газети».

Коли пан Кінкель приїздив до Києва, то запросив до відведеної йому резиденції в столиці Вячеслава Максимовича й світлої пам'яті Михайла Бойчишина (якого після викрадення в січні 1994 року досі не знайшли). У мене залишилися чорно-білі фотографії з тої зустрічі. Вячеслава Чорновола радо запрошували і Рональд Рейган, і Маргарет Тетчер.



Вячеслав Чорновіл у колі радянських дисидентів за одним столом із Президентом США Рональдом Рейганом і Держсекретарем Джорджем Шульцем. Зустріч відбулась у резиденції американського посла в СРСР Джека Метлока «Спасо-Гаус» у Москві 29 травня 1988 року. Світлина з власного архіву професора Василя Деревінського

Чому не став президентом

На світанку Незалежності Вячеслав Чорновіл мав шанс стати президентом України. Може, тоді всі наступні президенти були б зовсім іншими людьми, й країна рушила б далі іншими темпами... Цікаво порівняти: у Чехії дисидент Гавел став президентом і повів країну шляхом реформ, а Україна, кращі представники якої іноді складали до 70 відсотків в'язнів радянського ГУЛАГу, так і не знайшла свого Гавела. Як гадаєте, чому?

Відповім.

Вячеслав Максимович належав до ідеалістів, і влада сама по собі його цікавила не так, як незалежна демократична Україна. Поняття «незалежна» і «демократична» він не роз'єднував. Опонентам, які казали, що нехай Україна буде червона чи коричнева, аби незалежна, давав жорстку відповідь: демократична насамперед! Бо демократія, на його переконання, ніколи не дозволить комусь торгувати Україною.



Голова Народного Руху Вячеслав Чорновіл і Віце-канцлер — міністр закордонних справ Німеччини Клаус Кінкель у резиденції високого гостя в Києві 16 лютого 1993 року.

Перший ліворуч — голова Народної Ради (опозиції у Верховній Раді України) Лесь Танюк, перший праворуч — голова Секретаріату Народного Руху Михайло Бойчишин. З власного архіву Дмитра Понамарчука.

У 1991 році за Вячеслава Чорновола проголосував кожен четвертий виборець, майже 24 відсотки. Та тоді в один і той самий день із виборами (1 грудня) відбувався й референдум — і для Вячеслава Чорновола важливішим був результат щодо Незалежності.

Окрім Вячеслава Чорновола, були й інші кандидати у президенти від демократів, які розпорошували голоси. Часом траплялися жахливі випадки: в одному районі (Одеської області!) більшість проголосувала за Вячеслава Чорновола, а не за Кравчука, то їхні результати номенклатура поміняла місцями. Якби Вячеслав Чорновіл голосно виступив проти підтасовок, то поставив би під сумнів результати референдуму. От у чому нюанс, але тоді Незалежність була понад усе!

Про 1 грудня 1991 року свідчить очевидець зі сходу Ілля Шутов: «Я працював юристом у Київському райвиконкомі міста Донецька. Відразу після виборів підходить до мене відставник («підсніжник»), який працював у виконкомі на громадських засадах, і пропонує, щоб я виліз на дах і поміняв прапор на будівлі. Я відверто сказав, що червоно-лазову ганчірку можу

поміняти тільки на жовто-блакитний прапор, та він знову наполегливо запропонував проявити ініціативу і все ж таки оновити старий. Така наполегливість мене заінтригувала, і я погодився... Я виліз з новим прапором на горище. Горище було заповнене бюлетенями за Вячеслава Чорновола. (Подібно й у Сіверськодонецьку, потім там рухівець став головою міста). Подзвонив до Руху. Вячеслав Максимович відмовився оскаржувати результати, мотивуючи, що не хоче ставити під сумнів результати референдуму про Незалежність України, адже вибори відбувались у той же самий день. Тиждень потім бюлетені палили за виконкомом».

Голоси, подані за Левка Лук'яненка, Ігоря Юхновського, Леопольда Табурянського — це все голоси за Вячеслава Чорновола у другому турі. Перемога була цілком реальною, тим паче, що після референдуму народилася нова країна. Тому партапаратники розуміли, що все треба вирішувати за один день. Я вже не кажу, що Вячеслав Чорновіл подавався комуністичною пропагандою як радикальний діяч, що все розгромить-поламає, коли прийде до влади. До речі, мало хто пам'ятає, що у кандидата в президенти Ігоря Юхновського довіреною особою на тих перших виборах був Леонід Кучма! А пізніше, коли Леонід Данилович став прем'єром, то зробив академіка Юхновського першим віце-прем'єром.

Україна могла би знайти свого Гавела — саме з в'язнів сумління, які пройшли не чеські тюрми, що проти радянських майже як курорти, а жахливий ГУЛАГ. Однак треба взяти до уваги сотні тисяч кращих людей, які загинули, замордовані голодом та війнами. У підсумку знекровленість нації виявилася катастрофічною — обрати свого Гавела Україні не вистачило сил.

З усім тим, офіційні результати Вячеслава Чорновола всілякими способами нахабно занижувалися. Попередні підрахунки вказували на те, що наш кандидат набирив більше 30-ти відсотків, а це означало, що за два тижні після 1 грудня мав би відбутися другий тур. Якби він стався, ми отримали б шанси на успіх, бо в новій країні народ зажадав би нового лідера.

Чому не став прем'єром

Вячеслав Максимович не склав руки, коли програв, бо постала Незалежність. Казав: Народний Рух має стати прикладом демократичної опозиції, що поведе Україну шляхом, яким тодішня влада повести не могла. І Рух на парламентських виборах 1998 року посів друге місце.

Рух став політичною силою у грудні 1992 року, коли IV Всеукраїнські збори обрали Вячеслава Максимовича головою. Хай би що казали про розкол 1999 року, Рух готовий був іти далі й залишався найсоліднішою демократичною силою. Попри втрати й убивства.

На початку 1994 року злочинці схопили надійного соратника Вячеслава Чорновола — Михайла Бойчишина. Голову секретаріату Руху викрали просто з робочого місця в суботу, передбачаючи, що до понеділка ніхто не схаменеться й не стане розшукувати. Викрадення та зволікання з розслідуванням із боку влади паралізували Рух як партію і якоюсь мірою знеструмили суспільний рух.

Втрата відбилася на результатах парламентських і президентських виборів 1994 року. Народний Рух навіть не виставив свого кандидата у президенти.

Під час святкування 60-річчя Вячеслава Чорновола у 1997 році в переповненій залі київського театру імені Івана Франка Іван Драч сказав: «Чорновіл не став президентом, але Чорновіл став Чорноволом».

Справді, у нас уже шостий президент, а Чорновіл залишається один! Він керував Рухом усього шість років. Дехто керував удвічі більше й мав час довести, хто кращий. Але чи доріс хтось до Вячеслава Чорновола?

Останніми роками я чую з різних «демократичних» вуст, що перший президент Леонід Кравчук хотів був запропонувати Верховній Раді кандидатуру Вячеслава Чорновола на посаду прем'єра в 1992 році.

Так, Кравчук робив пропозиції. Але стати представником президента у Львівській області. На що Вячеслав Чорновіл реагував з гумором, адже посів друге місце на президентських виборах — з ідеєю декомунізації України. Було би смішно, казав, стати представником Кравчука, в якого був опонентом на виборах.

Конкретною була також пропозиція поїхати першим послом України у будь-яку країну світу, навіть у Париж. Сьогодні я певен, що Кравчук не зробив пропозицію очолити уряд, адже боявся, що Вячеслав Чорновіл погодиться. Але міт про прем'єрство гуляє політичними кулуарами, як привид в опері. Міт живить оточення Кравчука, щоби звинуватити Вячеслава Чорновола заднім числом у боягузтві. Це було би правдою, якби Кравчук оголосив про свій намір після виборів президента, а так це — просто дурні вигадки.

І про вбивство

Хтось скаже, що це не доведено. Я ж питаю: а що доведено за ці роки? ДТП — ні, випадок — ні, падіння метеориту — ні.

Зате, вивчивши справу, стверджую: однозначно це — спланована, добре продумана із залученням фахівців операція з ліквідації Вячеслава Чорновола. Спланована заздалегідь. Попередні замаху, щонайменше три рази, за моїми підрахунками, не вдалися: змінювався час, маршрут чи інші обставини. Тодішній міністр внутрішніх справ Кравченко наступного дня заявив, що це звичайна ДТП, але за майже 19 років, які сплинули від дня трагедії, можна було б це довести на фактах. Але не доведено.

Причина вбивства — це те, що Вячеслав Максимович мав великий вплив. Влада на той час уже не була комуністичною. А над президентськими виборами 1999 року висіла загроза об'єднання реваншистів. Симоненко, Мороз і Ткаченко могли домовитися на висування одного кандидата з-поміж себе. Наприклад, я розумів: якщо Леонід Кучма виграє вибори ціною боротьби Вячеслава Чорновола з комуно-соціалістами, то Вячеслав Максимович може претендувати чи не на половину складу Кабміну від національно-демократичних сил. Тож деякі «орли» зрозуміли, що Вячеслава Чорновола треба ліквідувати, ніж чекати свого кар'єрного кінця.

Щодо шансів розкриття... Перша складність у тому, що будь-хто, включно з генпрокурором, забажавши досконально розібратися та знайти замовників і організаторів, потрапляв «під роздачу».

Один з учасників тієї «ДТП», лиш як почав говорити, одразу помер... у сорок років. Навіть достеменно не з'ясовано, хто саме з трьох людей сидів за кермом «КамАЗу». Один казав, що спав, бо перед тим випив і нічого не бачив. А чи саме Куделя кермував, чи хто? А що за легковушка стояла поперед «КамАЗу», коли він чатував на наше авто? Прости мене Господи, але де міністр транспорту Кирпа, який керував усіма автошляхами країни? Там, де й міністр Кравченко... Цікаво, що всі інші причетні до так званого розслідування справи загибелі Вячеслава Чорновола пішли вгору кар'єрними сходами.

Я почав працювати з Вячеславом Чорноволом із 1991 року як прес-секретар Народного Руху, практично завжди під час поїздок Вячеслав Максимович сідав попереду. Сісти на його місце я міг, лише коли Вячеславові Максимовичу треба було поговорити з кимось, і вони розміщалися на зад-